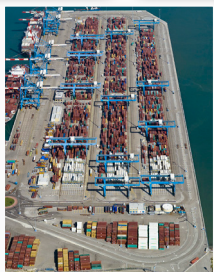

הערכה אסטרטגית ימית לישראל 2019/20

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב

ערך והפיק: אהוד גובן

4. הצי הרוסי – מגמות עיקריות ב-2019 והשלכותיהן במזרח התיכון

עידו גלעד

רקע

במהלך 2019 הוסיפה רוסיה להעמיק אחיזתה במרחבי המזרח התיכון, תוך שליחת זרועותיה והרחבת נוכחותה במוקדי עניין שונים. סוריה המשיכה לשמש מוקד התבססות רוסי בולט, בשיתוף איראן וטורקיה. עם זאת מעורבות רוסית ניכרה גם במפרץ הפרסי – לצד איראן מחד, ולצד מדינות האזור האחרות, בהובלת סעודיה מאידך. בצפון אפריקה הודגשה המעורבות הרוסית בעיקר בלוב, שם תמכו רוסיה ולצידה מצרים וסעודיה, במנהיג האופוזיציה – הגנרל הפתח (Khalifa Haftar), אשר כוחותיו קרובים לכיתור הבירה טריפולי – מעוז ממשלת ההסכמה האיסלאמיסטית הלובית. האחרונה הוכרה בידי האו"ם והמערב ונתמכת משמעותית בידי טורקיה. חרף יריבותם, שני הצדדים הלובים הניצים, נענו להזמנת רוסיה להשתתף בוועידת אפריקה בסוצ'י שהיא הובילה באוקטובר 2019. פוטין הצביע על הצורך למנוע מעבר של טרוריסטים אסלאמיסטיים מאזור אידליב (Idlib) שבצפון סוריה ללוב, להשתתף בקרבות ההכרעה על טריפולי. אפשר שעניין זה מהווה עילה נוספת להצדקת מעורבות רוסיה בלוב, וגם כמסר רוסי לאירופים מפני התקרבות גורמי טרור אלו לשטחם.¹ בחוף צפון אפריקה הידקה רוסיה יחסיה גם עם ממשלות מצרים ואלג'יריה. בזירה הגלובלית, התרחבו שיתופי פעולה רוסיים עם סין, אלו מבשרים אולי על ברית בין שתי המעצמות. לשיתופים הללו צפויה השלכה על האזור, ועל הפעילות במרחבי הימיים.²

מכלול מגמות אלו השתקפו בדברי שר החוץ הרוסי לברוב (Sergey Lavrov) במסגרת וועידת 'וולדאי' (3 באוקטובר, 2019, Valday) שנערכה בסוצ'י. על פיו מכנה משותף מתמשך אשר מאפיין את המזרח התיכון בעת הזו, ניכר בעזיבה המתמדת של ארה"ב את האזור.³

מגמות הצי הכלליות במרחב הימי

המרחב הימי ייצג השנה את הדיפלומטיה הרוסית במיטבה. זאת באמצעות ממד 'הצגת הדגל' הרוסי, במשמעות של זיכוי רוסיה בהפגנת עוצמתה המדינית, וככלי לבניית יחסים

1 פוטין / מסיבת עיתונאים בשולי כנס BRICS בברזיל מה-14 נובמבר 2019 בתוך: <http://rt.com>

2 ראה הערה 4 להלן לגבי אימונים משותפים בין שני הצדדים.

3 אתר משרד החוץ הרוסי מה-2 אוקטובר 2019. https://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/. [international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xlEMTQ3OvzcA/content/id/3826083](https://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/)

מתוך יצירת שיתופי פעולה עם מדינות וציים עמיתים. פעילות זו אפשרה לרוסיה להקרין גם ביטחון צבאי, ימי ואזורי, ואף נתנה מענה לצורך קיים או פוטנציאלי של התמודדות עם מפגעים כתוצאה מאסונות טבע, או ממעשי יד אדם (כגון טרור, פירטיות, חילוץ, מתן סעד למהגרים ועוד). ספינות הצי הרוסי המחישו ממד זה במסגרת פקידות, ביקורים ואף תמרונים שכללו סודרי אימון שונים עם הציים המארחים בנמלים השונים. מבין יתר ההפלגות השנה, שתי הפלגות ממושכות מעניקות ביטוי מייצג באופן בולט: האחת בפיקוד סירת הטילים "מרשל יוסטינוב" (marshal ustinov) מהצי הצפוני; והשנייה בפיקוד הפריגטה "ירוסלב מודרי" (Yaroslav Mudry) מהצי הבלטי.

א. כוח הסיירת "מרשל יוסטינוב" (איור 1) מדגם סלאבה מלווה בשני כלי שיט עזר יצא מנמל הבית בסברומורסק (Severomorsk) בראשית יולי 2019. לאחר השתתפות ביום הצי הרוסי הפליג הכוח לים התיכון, בו פקד את נמלי אלג'יר, מצרים, טורקיה, יון וקפריסין. ההפלגה נמשכה באוקיינוס האטלנטי, בפקידת נמלים במערב אפריקה ועד להגעה לדרום אפריקה. בנמל קייפטאון (Cape Town) השתלב הכוח לראשונה בתמרון ימי משותף לצי הסיני ולצי המקומי המארח. הכוח שב בתעלת סואץ, והגיע לים השחור לנמל סבסטופול (Sevastopol) ב-25 בדצמבר 2019, שם צפוי להשתלב באימונים שצפויים להיערך בראשית ינואר 2020.

איור 1: הסיירת "מרשל יוסטינוב" מדגם סלאבה⁴

4 מתוך סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), 8 באוקטובר 2019
<https://tass.com/defense/1081994>

ב. כוח מהצי הבלטי בפיקוד הפריגטה "ירוסלב מודרי" מדגם 'נוסטרשימי' מלווה בשני כלי שיט עזר, יצא ב-1 באוקטובר 2019 מנמל בלטיסק (Baltiysk) שבאזור קלינינגרד, הפליג לים התיכון ובו פקד את נמלי טרטוס (Tartus), פיראוס (Pireas) ולימסול (Limassol). משם פנה הכוח דרך תעלת סואץ דרומה, והשתתף בתמרון "Indra" שהתקיים לראשונה באוקיינוס ההודי – עם הצי ההודי המארח (10-19 בדצמבר 2019). הכוח המשיך לאיראן – לנמל שאה באהאר (Chabahar) שם השתלב בתמרון ימי בן ארבע יממות עם הצי הסיני באירוח חיל הים האיראני (27-30 בדצמבר 2019).⁵ קיום התמרון במפרץ עומאן ובמוצא המזרחי של מיצרי הורמוז הווה למעשה מפגן עוצמה מנגד – לנוכח הכוונות (מתמשכות זה כחצי שנה) של הנשיא טראמפ לכונן קואליציה בראשות ארה"ב באזור.

הצי הרוסי זוכה בקדימות מצידו של הנשיא פוטין, שכן קיבל תיעודף בהקשר למהלכי ההצטיידות ותכנון הרכש בעשור הקרוב, וזאת ביחס לזרועות הצבא האחרות. הנשיא הטיל על התעשיות הצבאיות והביטחוניות, לרבות המספנות ברוסיה, לפעול לשם אספקה וייצור של פלטפורמות מושטות, שלהן תינתן עדיפות בהתקנת מערכות טילים ימיים על-קוליים מדגם "זירקון" (3M22 Zircon). בדבריו ציין שר ההגנה (24 בדצמבר 2019),⁶ כי שילוב הטילים יתמקד בחמישה כלי שיט חדשים, אשר קצב בנייתם המזורז צפוי במהלך 2020, וכן במסגרת שדרוגי מערכות אשר מתוכננות לביצוע בפלטפורמות קיימות של הצי.⁷ הנשיא פוטין מתייחס באופן כללי לפרויקטים הטכנולוגיים שהם בליבת הפיתוח העתידי של הצי, בתור זרזים מובילים ברוסיה, וממובילי חזית הפיתוח והמדע. התרומה מפיתוחים אלו תשרת גם את הכלכלה הרוסית לצרכים הצבאיים וכן האזרחיים. חזית ההובלה מצד גופי התעשייה (צבאית, אזרחית והמספנות) ברוסיה מותאמת, לדידו, למגמות דומות בעולם (איור 2).

5 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס, לגבי הסיירת יוסטינוב, 1 בדצמבר 2019, <https://tass.com/defense/1094465>, וכן 25 בדצמבר 2019, <https://tass.com/defense/1103407>, סוכנות הידיעות הרוסית לגבי הפריגטה מודרי, 25 בדצמבר 2019: <https://tass.com/defense/1103441>. תמרון ימי משותף לרוסיה סין ואיראן – מנמל שאהבהר במרחבי מפרץ עומאן והמוצא של מיצרי הורמוז: ראה סרטון וידאו מאת Ruptly מיום 27 בדצמבר 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=NUsjvcH2GQc#action=share>

6 דברי שר ההגנה שויגו, 24 בדצמבר 2019, <https://tass.com/defense/1103059>

7 הטיל הוא לטווח של עד 1,000 ק"מ, בעל מהירות כ-8 מאך, ניתן לשיגור מכלי שיט שטח ומצלולות, וניתן לחמשו בראש נפץ גרעיני. ב-2018.1.3 פוטין בנאום השנתי של מצב אומה, נקב בטיל הזירקון כאחד משש מערכות אמל"ח בעלות פוטנציאל גרעיני, שבהן גם טורפדו על-קולי. הטילים הללו המיועדים לפגיעה במטרות מושטות ויבשתיות ישולבו בפעילות מבצעית כנראה בעשור הקרוב, ויהוו פיתוח והעצמה של טילי ה'קאליבר' שהופעלו זה מכבר באופן מבצעי כנגד מטרות בסוריה בידי הצי הרוסי.

איור 2: מתוך פורום פיתוח הצי הרוסי⁸

הנשיא פוטין הוסיף והתייחס לחשיבותו ההיסטורית של הצי, תוך שהצביע על תרומתו לשמירת הביטחון הרוסי וקיום האינטרסים של רוסיה בעולם.⁹ כן הוסיף¹⁰ שבשנת 2019 מגוון פעילויות הצי הרוסי כלל 111 הפלגות במשימות של הגנה על הספנות ומניעת פירטיות. בהן נכללו 70 ספינות שטח, 27 אוניות עזר ו-15 צוללות (במשימות שונות). מבין זירות הפעולה השונות בעולם ובמרחבי האוקיינוסים נקב הנשיא בים סין הדרומי, מפרץ עדן, מיצרי מאלקה וסינגפור, כמו גם הקריביים.¹¹

8 Preview YouTube video: Putin's New Plan For Russian Navy: Upgrade New Russian Frigates With Unstoppable Hypersonic Zircon

9 ממד זה מעוגן במסמך בחתימת פוטין "סודות המדיניות של רוסיה בתחום הפעילות הימית הצבאית שעד לשנת 2030", לפירוט ר' צבי מירקין אצל שאול חורב ואהוד גונן (עורכים), הערכה אסטרטגית ימית רבתי 2017/18 (עמ' 122), 2018/19 (עמ' 114), המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.

10 פוטין בראשות פורום שר ההגנה שויגו ועם בכירי משרדו, מפקדי הצבא והצי, ראשי התעשיות הצבאית והמספנות, 3 דצמ' 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=eVywf3qinGM>

11 המענה הרוסי לתחרות בזירות הביני"ל, בלחירה בטרור ובעימות על הפקת והובלת משאבי הים, מקיף פריסה רחבה של יכולות כלכלית, טכנולוגית, תקשורתיות, פוליטיות-דיפלומטיות ומשפטיות, ברם היכולת הצבאית נותרת דומיננטית בתפישה הרוסית המכוונת לשמירה על ריבונותה. להרחבה ר': Connolly Richard, (2019), NATO DEFENCE COLLEGE, Fundamentals of the state policy of the Russian Federation in the field of naval activities for the period until 2030. <http://www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=574>

עם זאת, הזירה הראשונה שבה נקב פוטין עת תיאר בהרחבה את פעילות הצי השנה – ניתנה למזרח ה'קרוב' (הכוונה בטרמינולוגיה הרוסית למזרח הים התיכון), לחוף הסורי. בראייתו, הצי הפגין יכולת גבוהה בלחימה בסוריה כנגד מטרות טרור, תוך תיאום מיטבי בין הצי למפקדה, למנהלת התיאום בסוריה, לגורמי אוויר, חוף וצוותי הים. כן הדגיש את חשיבות הנמל בטרטוס עבור כוח המשימה הימי הרוסי בתור נמל של קבע, לאמור: "Our on-shore naval base at the port of Tartus". נמל זה מאפשר כיום לרוסיה יכולת שליטה כוללת במזרח הים התיכון.¹²

האסטרטגיה הצפונית

מרחב גאוגרפי אחר בו נקב הנשיא הרוסי הנו האוקיינוס הארקטי. ראוי לציין כי חרף ריחוקה, יש לאסטרטגיה הארקטית הצפונית אותה מוביל פוטין, מידה של השלכות גם על הזירות האחרות. ההשפעה על אזורנו מתייחסת בין השאר לתנועה בתעלת סואץ, המהווה אחד הנכסים הכלכליים והימיים המרכזיים של מצרים. להפחתה האפשרית בנפח תנועת השיט בתעלה – חרף השקעות כספיות ניכרות בהרחבתה בשנים האחרונות – תהיה השלכה על כלכלת מצרים, ועל כמות תנועת כלי השיט באזור ככלל, לרבות על הפעילות הסינית תחת 'זומת החגורה והדרך'. במרחב הצפוני רוסייה קיימה מגוון פעילויות, מהן בחוף ומהן במדף היבשת (שם). כל זאת בצל שינויים צפויים באקלים הגלובלי המתחמם ולהביא במיוחד באזור הארקטי בו צפויה המסת שולי כיפת קרח העד בקוטב הצפוני, מה שיאפשר פתיחת מעברי ספנות, וגישה נוחה יותר למחצבים. מכאן העניין שמייחס פוטין למרחב זה, לאור המודעות לחשיבותו הגלובלית העולה, וביחס לאינטרסים עתירי החשיבות לרוסיה עצמה, כפי שאלה נתפסים בעיניו. פוטין שואף למצב את רוסייה כשולטת באזור הצפוני, כיזמת וכמובילה של תנופת הפיתוח ומימוש הפוטנציאל הכלכלי הגלום במרחב. לפיכך רוסייה שואפת להעמיד את תחום המים הכלכליים (EEZ – Exclusive economic zone) שלה באזור על 350 מיל ימי מקו החוף, בכדי לנצל את משאבי הטבע במלוא מדף היבשת, ולא רק להסתפק בתחום של 200 מייל בלבד, כפי שמוקצה לה מתוקף אמנת הים (1982, ס' 35). הדבר העלה מחלוקת מול המתחרים, בעיקר ארה"ב (סביב שטחי המים של אלסקה), הנדרשת לגבש מדיניותה מנגד.¹³ רוסייה ביססה גישתה למשאבים האסטרטגיים באזור הארקטי בשלבי פעולה שהחלו בלימוד התשתית הגאו-פיזית בשטח, נמשכו בגיבוש הגבולות וההגדרות המשפטיות הנובעות מכך, בעוד כיום היא

12 שם.

13 Rodman, I. I. (2019). ICEBERG DEAD AHEAD! DECONSTRUCTING THE PENTAGON'S ARCTIC STRATEGIE. IN warontherocks.com/2019/09/iceberg-dead-ahead-deconstructing-the-pentagons-arctic-strategies

מיישמת צעדי ביטחון, אבטחה וביסוס אמצעי פיקוד ושליטה תחת המחוז הצבאי החמישי של צבא רוסיה (נוסד ב-2014).

שני אירועים שהתקיימו בדצמבר 2019 מייצגים את האינטרסים הרוסיים באזור:

1. הצבתה ושילובה הפעיל של אסדת האנרגייה הגרעינית "Akademik Lomonosov". מדובר באסדה הראשונה מסוגה בעולם לייצור חשמל (איור 3), אשר נגררה בים כשלושה חודשים לעבר העיר פאווק (Pevek) שבמזרח האזור הארקטי. יש לציין כי רוסיה פועלת כיום לבניית יחידות כורים צפים נוספים, חלקם יוצבו באזור הארקטי בעתיד.

איור 3: אסדת האנרגייה הגרעינית "Akademik Lomonosov"

2. בנוסף, צי שוברות הקרח הרוסי ציין ב-3 בדצמבר 2019 את יובל ה-60 ההיסטורי לשילוב שוברות קרח בהנעה גרעינית. שלוש שוברות קרח מהדור החדש הוא דגם "ארקטיקה" (פרויקט 22220) בהנעה גרעינית, מצויות בשלבי סיום הבנייה, ושתיים נוספות עדיין נבנות.¹⁴ שנת ה-60 מטילה אור על החשיבות שמייחסים הרוסים לפתיחת נתיב הים הצפוני לתנועת אוניות סוחר לאורך כל ימות השנה (איור 4). הסתייעות בשוברות קרח תאפשר לרוסיה למצות את משאב הטבע המקומי – קרי לפרוץ מעברים בקרח, בשלב

14 Russian Icebreaker Fleet Celebrates 60th Anniversary, Storied History of Arctic Exploration, Vesti News, 15 December 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=0G6V5UMcn-I>

בו זה טרם נמס בידי הטבע המתחמם. הדבר מהווה שלב ביניים ליוזמה המסחרית שתקנה הפלגה בנתיב הצפוני לכל אורך השנה.

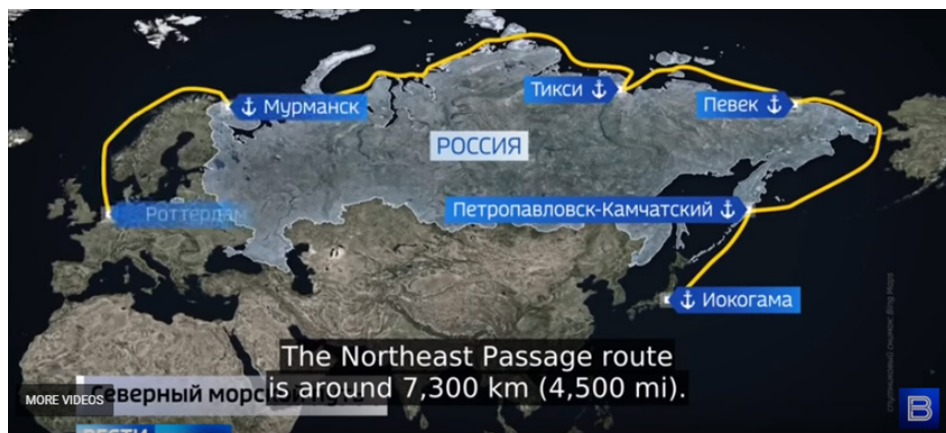

איור 4: שוברת קרח רוסית Arktika מדגם LK-60Ya icebreaker line בשלהי בנייתה במספנות "הבלטיות" בסנט פטרסבורג. צפויה להימסר במאי 2020.¹⁵

מהלכי הפיתוח הרוסיים כפופים לחקיקה שהם גיבשו בעניין, וכן לקביעת יעדי תובלה הנאמדים ב-80 מיליון טון להעברה בנתיב הצפוני עד לשנת 2025. הנשיא פוטין עמד השנה גם בראש הפורום הארקטי הבינלאומי שיזמה רוסיה, ואשר התקיים בסנט פטרסבורג באפריל 2019. בפורום ציין הנשיא כי למיזם הצפוני פוטנציאל לשיתוף פעולה בינלאומי נרחב.¹⁶ כוונתו התייחסה כנראה לקידום הפרויקט במיוחד עם סין – אשר גם נשיאה שי (Xi) נכח בפורום. יצוין כי באופן מעשי דאגה השנה רוסיה ליצירת תשתיות מתאימות, להגדרת נהלים וליכולת לאכוף את שליטתה על השיט במעבר הימי הצפוני. יוזר שפוטנציאל השיט במעבר זה מגלם הפחתה של כשליש מהתשומות הדרושות להפלגה בין אסיה לאוקיינוס האטלנטי, בדגש לשיט הקיים דרך תעלת סואץ והים התיכון. לפיכך למימוש השיט המסחרי במעבר הצפוני צפויות אפוא השלכות שיקרינו על אזורנו, וייאמדו בעיקר בהפחתת היקף תנועת השיט בתעלת סואץ המצרית.

15 שם.

16 חוק ל"פיתוח הסוציו כלכלי של רוסיה באזור הארקטי" נחקק בקרמלין לפני כשש שנים (פבר' 2014) והתייחס לתקופה שעד שנת 2020. עדכון לחוק זה הורחב באוג' 2017 ויוחס עד לשנת 2025 ר': On the approval of the state program of the Russian Federation "Socio-economic development of the Arctic zone of the Russian Federation for the period until 2020", Presidential Library, 21 באפריל 2014, <https://www.prlib.ru/en/node/468341>, וכן בדבר החלטה מספר 366 (והעדכון לה מיום 31 באוגוסט): http://static.government.ru/media/files/GGu3GTtv8bvV8gZxSEAS1R_7Xmzlok6a

איור 5: הפלגה מנמל יוקוהמה ביפן לרוטרדם בהולנד באורך 4,500 מיל ימי. מתוך דברי הנשיא פוטין בפורום הארקטי הבינלאומי שהתקיים בסנט פטרסבורג ב-9-10 באפריל 2019.¹⁷

המזרח הקרוב: סוריה – המשך התבססות

היקף התשתיות הרוסיות בנמל טרטוס הוסיף להתרחב השנה. מהלכי הרחבה אלה צפויים להימשך (לפחות) לאורך ארבע השנים הקרובות, בהן יימשכו תהליכי הפיתוח אודותם הצהירו הרוסים תוך הקצאת היקף השקעות שנאמד בכחצי מיליארד דולר, זאת על פי סגן ראש ממשלת רוסיה בוריסוב (Yury Borisov, 17 בדצמבר 2019).¹⁸ לדבריו התוכניות נועדו להביא לחידוש הנמל ברמה מתקדמת שתאפשר להגביר את היקף פעילותו, וגם לשלבו במסדרון תחבורה יבשתי של מסילת ברזל שיוקם, ויחבר בין נמל טרטוס – עיראק, ועד למפרץ הפרסי. יצויין בהקשר כי גם איראן פעלה השנה מול אסאד ומשטרו בכדי להביא למימוש יעדיה, ולזכות בתפעול נמל לד'אקיה (Port of Latakia) הסורי, ובפתיחת מסדרון תובלה יבשתי לים התיכון. נתיב מסילת הברזל האיראני צפוי לעבור דרך העיר בצרה (Basrah) בעיראק (שבה לאיראנים השפעה). סוגיה זו מצטרפת לרשימת יתר המחלוקות שבין רוסיה לאיראן, הנוגעות לשליטה ולמיצוי הפוטנציאל, במיוחד הכלכלי, של פיתוח והפקת האינטרסים הכרוכים בשיקומה של סוריה.¹⁹ הסבירות להנחת שתי מסילות

¹⁷ How climate change benefits Russia, *CaspianReport* <https://www.youtube.com/watch?v=SQY7VOQF8sY&t=40s>

¹⁸ רוסיה במרוץ נגד איראן להשתלטות על פרויקטים כלכליים בסוריה, מאיר בר, 18 בדצמבר 2019, <https://nziv.net/38239>

¹⁹ הנושא עלה במהלך ביקור הנשיא אסד בטוראן (תחילת 2019) אז הוחלט להקים צוות סורי בראשות מנכ"ל נמל לאד'קיה, אמג'ד סלימאן (Amjad Suleiman), לעריכת מו"מ עם איראן בנוגע למסירה לידיה של ניהול הנמל או מסוף המטענים שבו. על-פי דיווחים, שהתפרסמו בעניין זה בעיתון אל-ערב ובאתר The Syria Report, ר' 6 פברואר 2019 <https://www.enabballadi.net/archives/280668>

מקבילות לכל אורך הקו שעד למפרץ הפרסי נמוכה, ואם אמנם תתחלק השליטה בנמלים הסוריים בין רוסיה לאיראן, גם במקטע הסורי תפוצל התקנת המסילות כך שתכלול גישה נפרדת לנמל טרטוס ולנמל לד'אקיה.

הפעילות של הצי הרוסי בסוריה התמשכה השנה ברציפות, וסמליותה בלטה באירוע המרכזי שהקיף את המפגן לכבוד יום הצי הרוסי שנערך במקום (28 יולי 2019) זו הפעם השלישית ברציפות. כן פורסם אודות קיום מספר אימונים השנה בגזרת החוף הסורי. ניתן להצביע על דגש מיוחד שניכר בשלושת החודשים האחרונים, בהם בוצע לפחות אימון אחד בחודש. אימונים אלה בהובלת הכוחות הימיים והאוויריים הרוסיים שילבו בחלקם גם שיתוף של כוחות הצי הסורי. אימון אחרון התקיים באזור טרטוס ב-16-19 בדצמבר 2019, וכלל תרחישי התמודדות עם איומי טרור לרבות בתחום האווירי מצד רחפנים, אשר התקפותיהם נשנו בבסיסים הרוסיים בסוריה לרבות חמימים. אימון זה הוגדר כאימון הראשון המשותף לשני הצידים. אימון קודם בגזרת החוף הסורי נערך ב-4 בנובמבר 2019. רצף פעילויות אלו מצביע על עליית מדרגה, הן בהיקף הפעילות ושיתופי הפעולה בין הצידים, והן ביחס לגובה הציפייה הרוסית מעצם השתקמות הצי הסורי ושיבה לתפקוד – בתיאום רוס. כנראה שהיקף הפעילות בשלב הראשוני יעניק דגש להיבטים הגנתיים בסיסיים.²⁰

שדה התעופה הרוסי שבמרכז החוף הסורי – 'חמימים' (Khmeimim Air Base) הוסיף אפוא לרכז אמצעים יעודיים ללחימת אוויר-ים, והפריסה גם בו נמשכה לאורך השנה. מבסיס זה התרחבה פריסת האוויר הרוסית בסוריה לשדה תעופה משני אשר הוקם (נובמבר 2019) במרחב צפון מזרח המדינה – במובלעת הכורדית בקאמישלי (Qamishli). זאת למול טורקיה השואפת מצידה לשנות את המאזן הדמוגרפי במובלעת, וזאת לנוכח התמשכות נסיגת כוחות ארה"ב מהאזור, בהתאם למדיניות הנשיא טראמפ.²¹

יחסי רוסיה – טורקיה

טורקיה תחת הנשיא ארדואן מוסיפה לערער את עומק קשריה עם המערב, לרבות מידת שותפותה במסגרת נאט"ו. מנגד, הטורקים מוסיפים לחזק קשריהם עם רוסיה, ואף להגביר תלותם בה, בין היתר לאור הצורך בתיאום מהלכי הפעילות בסוריה, קביעת אזור החיץ מול הכורדים (ר' לעיל), קליטת מערכת הגנה אווירית מסוג S-400 – הרוסית שסופקה במהלך השנה, ובתחום האזרחי – לנוכח המשך הישענות טורקית על גז רוסיה והעברתו בצנרת בשטח טורקיה. חרף כל זאת, התגלו גם מחלוקות בין שתי שותפות אלה, כגון בסוריה, בנוגע לעומק

²⁰ <https://tass.com/> וסוכנות הידיעות טאס"ס <https://www.youtube.com/watch?v=TycVHfP0iRE> 20
Mediterranean Sea: Russian Navy and Air מתוך 19 בדצמבר 2019; [defense/1100893](https://www.youtube.com/watch?v=TycVHfP0iRE)

Force perform joint drills Copied from page <https://ruptly.tv/en/videos/20191104-027>

²¹ ראה www.aljazeera.net/news/politics/2019/11/14 מה-14 בנובמבר 2019

החיץ היבשתי במובלעת הכורדית; בלוב, בנוגע לתמיכה הרוסית בכוחות הגנרל הפתח, אשר פועלים גם מתוך ערי הנמל טוברוק (Tobruk) ובנג'אזי (Benghazi) כנגד ממשלת ההסכמה הלובית. דפוס הסיוע הרוסי כולל גם שימוש בצבא פרטי (אסטרטגיה רוסית המוכרת גם מהעימות בחצי האי קרים ר' בהמשך). ממשלת ההסכמה האיסלאמיסטית זוכה לסיוע ניכר מידי טורקיה, וגמלה לאחרונה לארדואן בחתימה (27 בנובמבר 2019) על הסכם ימי שמסדיר את קביעת הגבול הימי בין שתי המדינות ואת תיחום הפעילות שבו. זאת לצד הסכמים ביטחוניים נוספים ביניהן. מפקד חיל הים הלובי, פרג' אל-מהדאוי (Farag el Mahdawi), הכפוף לגנרל הפתח ציין כי הוא מונחה להטביע כל ספינה טורקית שתתקרב לחופי לוב במקרה שתזוהה כבעלת זיקה למימוש ההסכם שלעיל, ואף הכריז על סגר בנמל מיזורטה (Misrata) לשם מניעה (שתואמה עם יוון) של אספקה צבאית טורקית ללוב בדרך הים.²² בנוסף לכך, הטורקים מאתגרים את רוסיה בנוגע לתיחום המים הכלכליים שהם תובעים (EEZ) משטח צפון האי קפריסין. זאת על חשבון שטחי הים של יוון וקפריסין, ותוך כדי פגיעה בזכויותיהן של מדינות נוספות, כמו מצרים, ישראל, והמשתתפות הנוספות בהתארגנות האזורית במסגרת פורום הגז והאנרגיה במזרח הים התיכון. פורום זה בוחן גם את העברת הגז הטבעי לאירופה דרך איטליה בצנרת תת-ימית שמתוכננת לעבור בשטחים אותם ניכסו לעצמם כאמור השליטים ארדואן מאנקרה ואל-סראג' (Fayez al-Sarraj) מממשלת טריפולי.

התיאום מול ישראל

זה נמשך השנה ונועד למנוע מקרי פגיעה הדדית בשוגג במרחב הפעולה האזורי שבו פועלות שתי המדינות, כדוגמת המקרה שהתרחש לפני כשנה עם הנפילה לים של מטוס ה'איל-20' הרוסי ממערב לחוף הסורי. התיאום ההדדי אמור לכאורה לחולל גם השפעה מרסנת מצד רוסיה כלפי איראן. זו מתמידה בשאיפה להעמיק אחיזתה במרחב הסורי בכללו, בין השאר בכדי לנצלו לשם החרפת הפעילות כנגד ישראל. כך גם מהמרחב הלבנוני באמצעות חיזבאללה ו/או רצועת עזה, בעיקר באמצעות הג'יהאד האסלאמי.

ציי רוסיה וסין

ניתוח מומחים שמקורו בסין מצביע על כי לאורך 2019 מיצבה עצמה סין כמעצמה ימית בעלת עוצמה ימית גדולה ביחס לזו של רוסיה.²³ זאת בעיקר לנוכח היקף ההשקעות

22 בתוך: <https://almarsad.co/en/2019/12/11/al-mahdawi-we-have-orders-to-sink-any-hostile-turkish-naval-vessel-entering-libyan-territorial-waters> מה-11 בדצמבר 2019, <https://almarsad.co/en/2019/12/14/Ina-warns-civilian-ships-and-cargo-aircraft-against-transporting-military-equipment> מה-14 בדצמבר 2019.

23 China 'has overtaken Russia' as a maritime power, boosted by joint naval drills, Kristin Huang, 16 June 2019, <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3014659/china-has-overtaken-russia-maritime-power-boosted-joint-naval>

הרבות שהביאו את הצי הסיני להצטייד בכמות גדולה של פלטפורמות ותשתיות ימיות, אף כי דומה שהצי הסיני נדרש עדיין לתהליכים של בניין הכוח. מהלכים אלו נתמכו עד כה בידי הצי הרוסי וכך גם כיום, תודות לאימונים משותפים שמקיימים שני הציים. אלה התקיימו לאחרונה בדרום אפריקה ובאיראן (ראה להלן). איראן הוזכרה לצד סוריה וצפון קוריאה, כאחד מנושאי השיח הבין מדינתי המשותף לשתייהן, תוך גיבוש שיתוף הפעולה הבינלאומי שגם אותו רוסיה וסין מקיימות במסגרת השותפות האסטרטגית המתהדקת ביניהן. נראה כי רוסיה, שכנראה עוקבת בדאגה אחר ההתעצמות הצבאית הסינית לרבות זו של הצי, מעדיפה לקדם את מערכת היחסים עם סין והצי הסיני, כחלק מבחינה מדינית, ביטחונית-הגנתית ומסחרית נרחבות וכוללות יותר. בין המרכיבים הנוגעים לאסטרטגיה משותפת זו ניתן להצביע על גיבוש קואליציה-הנגד למערב כמו במפרץ הפרסי, לצד גיבוש אינטרסים משותפים כגון באזור הארקטי ובנתיב השיט הצפוני. אפשר שההתקרבות בין הצדדים תוליך לברית של ממש ביחסיהן.²⁴

האימונים המשותפים לציים הסיני והרוסי מהווים אפוא נדבך חשוב שמייצג את שיתוף הפעולה ההולך ונרקם ביניהם. אימונים אלה כורכים בחלקם את שני הציים בלבד, בעוד לאחרים, שותפים גם חילות ים נוספים כמו זה הדרום אפריקאי (שלהי נובמבר 2019), או האיראני (שלהי דצמבר 2019). לתמרון המשותף עם איראן התייחס מראש שר החוץ לברוב,²⁵ בצינו כי במסגרת מהלכי רוסיה לכינון מנגנוני ביטחון במפרץ הפרסי, תוכנן אימון ימי משותף לציי שלוש המדינות רוסיה, סין ואיראן. האימון נועד למניעת פעילות גורמי טרור ופירטים באזור זה של האוקיינוס ההודי. מפקד חיל הים האיראני – אדמירל חנזאדי (Hosseini Khazadi) הודיע מצידו, שהאימון שהתקיים בשלהי דצמבר 2019, הינו מסר לעולם, המבשר על שיתוף פעולה יוצא דופן בין שלוש המדינות, הנמצאות בנקודה אסטרטגית משמעותית ביחסיהן (איור 6, מטעם סוכנות הידיעות האיראנית INDUS).²⁶ במהלך התמרון עצמו ציין מפקד כוח התיאום האיראני (29 בדצמבר 2019) כי בכוונות ארצו לקיים בעתיד עוד אימונים משותפים לשלוש המדינות.²⁷

Is China and Russia's 'marriage of convenience' Donald Trump's worst strategic blunder?, 24 Shi Jiangtao, 8 June 2019, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3013614/china-and-russias-marriage-convenience-donald-trumps-worst>

25 ראה הערת שוליים 3.

26 התרגילים הצבאיים הימיים המשותפים של סין ואיראן ורוסיה הם "מסר לעולם", אברהם תמק, 29 בנובמבר 2019.

27 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), Iran plans to hold more joint military drills with Russia, China, 29 December 2019, <https://tass.com/defense/1104591>

איור 6: התמרונים המשותפים לציי סין, רוסיה ואיראן²⁸

אימון משותף נוסף לציי רוסיה וסין (סוף נובמבר – תחילת דצמבר 2019) נערך בקייפטאון, לראשונה באזור זה (איור 7) בשיתוף חיל הים המארח – הדרום אפריקאי. האימון מבטא הפגנת עוצמה משותפת של מעצמות אסיאתיות אלו גם באזור זה, תוך כדי הדגשת המשמעות שאותה מייחסות שתיהן לעצם כינון הקשרים והנוכחות שלהן ביבשת אפריקה ובתווך הימי שבינה לאסיה.²⁹ מהלכים אלו נדונו ותואמו כנראה בין רוסיה וסין גם בפסגה שהתקיימה ביניהן בסוגיות המזרח התיכון ואפריקה במוסקווה ב-11 באוקטובר 2019.³⁰

ממד השיתוף בין שתי המעצמות ניכר גם לגבי האסטרטגיה הארקטית הרוסית, שכן סין נתפסת כבעלת אינטרס – כמוטבת, וכנראה גם כשותפה עיקרית (משקיעה) – ביוזמת פיתוחם של נתיבי השיט הצפוני והתשתיות הכרוכות בפיתוח האזור הארקטי. בהקשר זה תצוין השתתפות הנשיא הרוסי פוטין והסיני שי (Xi) בשני פורומים: האחד בהובלה רוסית – לעניין הארקטי בסנט פטרסבורג, והאחר בהובלה סינית במסגרת הפורום השני לעניין יוזמת ה'חגורה והדרך' (BRI-Belt and Road Initiative) בבייג'ין, שבו עלה גם עניין מימוש הנתיב הימי הצפוני בעבור השימוש הסיני.

28 ש.מ.

China, Russia: Countries Deploy Naval Assets for Joint Exercise off South African Coast, 29 27 November 2019. <https://worldview.stratfor.com/situation-report/china-russia-countries-deploy-naval-assets-joint-exercise-south-african-coast>

30 מתוך טאס"ס – בהמשך לוועידה משותפת בנדון 11 באוקטובר 2019 במוסקווה, WORLD11 OCT, 18:37 <https://tass.com/world/1082760>. Russian-Chinese consultations on situation in Middle East held in Moscow.

איור 7: קייפטאון, דרום אפריקה – ביקור סיירות טילים מרוסיה וסין במהלכו התבצע אימון משולש עם הצי המארח הדרום אפריקאי³¹

סעודיה, רוסיה, סין

לאחר ההתקפות המיוחסות לאיראן על מתקני הזיקוק בסעודיה ב-14 בספטמבר 2019, הגיע הנשיא פוטין לראשונה זה כעשור לביקור בריאד (Riyadh), לפגישה עם הנסיך אל-סלמאן (al-Salman). יש להניח כי ביקור זה תואם עוד טרם ההתקפה שלעיל, ברם זו היוותה כנראה זרז להאצת מגעים בין המדינות מהם גם בתחומי הביטחון והרכש מרוסיה, לרבות מערכות הגנה אווירית מדגם S-400. מגוון היקפי הסחר התמקדו בפיתוח משק האנרגיה, וכן בתיאום והפקת מוצרי הנפט השונים ומחיריהם. הפרויקטים השונים והרכש נאמדו על פי הפרסומים בשני מיליארד דולר בקירוב. ערך היתרון היחסי לרוסיה (שאף הודגש מצידה) ניכר ביכולתה לקיים קשר עם המארחים מייצגי העולם המוסלמי הסוני, ובה בעת עם איראן מייצגת העולם השיעי.³² משום כך רוסיה עשויה להוות גורם בעל תפקיד מתווך בין הצדדים, כולל בתיאום המהלכים מול שכנותיה האחרות של סעודיה כגון החות'ים בתימן,³³ וליתר המדינות במפרץ הערבי.

31 סוכנות הידיעות הסינית Xinhua, 26 בנובמבר 2019

32 <https://www.middleeastmonitor.com/20191014-saudi-visit-showcases-putins-growing-middle-east-influence/> מה-14 באוקטובר 2019

33 שר החוץ לברוב לגבי הצורך ביישוב דיפלומטי של הסכסוך בתימן טאס"ס, מה-2 באוקטובר 2019 <https://tass.com/politics/1080990>

ניתן להוסיף כי סעודיה ערכה תמרון ימי ראשון בשיתוף עם הצי הסיני, אשר ספינותיו ביקרו בנמל ג'דה (Jeddah) בים האדום (שלהי נובמבר 2019)³⁴ התמרון יועד כנגד טרור ופיראטיות. אף שמדובר בצי הסיני ולא הרוסי, מעצם הסמיכות והחפיפה של סודרי אימון זה עם אלו שקיימו שני הציים הללו בינם לבין עצמם וכן עם צדדים נוספים, כמו חילות הים של איראן ודרום אפריקה בדצמבר 2019³⁵ עשויה להעיד על מעורבות רוסית, גם אם פאסיבית, גם במסגרתו של האימון בג'דה. זאת לנוכח הידוק יחסי רוסיה – סין ושותפות האינטרסים ביניהן בזירת המזרח התיכון.

המפרץ הפרסי³⁶

ההסלמה במפרץ הפרסי שהעצימה מאז אביב 2019 בין איראן לארה"ב, למדינות הקואליציה אשר לצדה ומדינות במפרץ הפרסי, הובילה את האיראנים לפנות לרוסיה בכדי לזכות בסיוע מצידה, בין מדיני ובין צבאי. זאת במטרה להביא לחיזוק עמידתה הצבאית והימית בפרט, לנוכח האפשרות להתלקחות עימות נרחב בתווך זה. הנכונות מצד רוסיה להיענות ולשתף פעולה עם איראן במפרץ הפרסי – תאפשר לה להתבסס ואף לחזק מעמדה בזירה האזורית והבינלאומית. מעורבותו של הצי הרוסי במהלך זה, תאפשר לו לפרוס חסות על חיל הים האיראני, אשר ירכוש חיזוק וביטחון ביחס למדיניות פעילותו בדגש לנקודות המשנק כמיצרי הורמוז ובאב אל-מנדב. במסגרת הידוק שיתוף הפעולה שבין הצדדים, ביקר מפקד חיל הים האיראני האדמירל חוסיין חנזאדי במוסקווה ובסנט פטרסבורג – נמל הבית של הצי הרוסי בשלהי יולי 2019 והביא את הצדדים לגבש סיכום שעל פיו יערך תמרון משותף לשני הציים בצפון האוקיינוס ההודי עד לסוף 2019. ואכן הפריגטה מודרי (איור 8) הגיעה ב-27 בדצמבר 2019 לנמל שאה באהאר האיראני במפרץ עומאן. מיקום הנמל הינו במבואות מיצרי הורמוז אך מחוץ למפרץ הפרסי (איור 9).³⁷ רציפים בנמל זה מופעלים בידי חברה הודית (India Ports Global Private Limited – IPGPL). הודו היתה מחוז הביקור אשר קדם להגעת הפריגטה הרוסית לאיראן, וזאת לאחר אימון ימי משותף שנערך עם הצי ההודי.³⁸

³⁴ <https://www.middleeastmonitor.com/20191118-saudi-arabia-china-launch-joint-naval-exercise-in-red-sea> 18-נובמבר 2019.

³⁵ ראה הערות שוליים 27, 29.

³⁶ הדגש בפרק זה יתמקד באיראן אף כי רוסיה קיימה מגעים ותיאום מול מדינות נוספות במפרץ לרבות קטר, איחוד האמירויות ועוד.

³⁷ אתר משרד ההגנה הרוסי, 'The Baltic Fleet detachment of warships made a call to the Iranian port of Chabahar', 27 בדצמבר 2019. https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12268635@egNews

³⁸ סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), 'Russian Baltic Fleet warships set off for Iran after joint drills with Indian Navy', 20 בדצמבר 2019, <https://tass.com/defense/1101663>

איור 9: נמל צ'אבאהאר האיראני במפרץ עומאן, בסמוך למיצרי הורמוז

איור 8: הפריגטה "ירוסלב מודרי" (Yaroslav Mudry), בביקור ותמרון משותף עם צי"סין ואיראן 27-30 בדצמבר 2019

נכונות רוסיה לפעול במפרץ הפרסי, בין אם ביוזמתה שלה, ובין אם כמענה להזמנה איראנית, תביא לחיזוק מעמדה כמעצמה גלובלית ובעלת השפעה אזורית במוקד מזרח תיכוני נוסף – לחופי המפרץ הפרסי. זאת משכבר הטביעה חותמה במזרח הים התיכון מאז החלה להילחם בסוריה ב-2015. מהלך זה זיכה אותה מקץ שנתיים (2017) בביסוס מאחז של קבע בנמל הימי בטרטוס ובשדה התעופה בחמימים. גם בלוב ניתן לזהות מוקד פעילות רוסית, המקנה לה אחיזה גם במוקד הצפון אפריקאי במזרח התיכון. העתקת מודלים אלו של אחיזה רוסית בבסיסים קדמיים, גם אם תמומש במידה חלקית, תוכל להביא לחיזוק משקלה והרחבת השפעתה של רוסיה במרחבי המזרח התיכון המורחב, גם במפרץ הפרסי. כל זאת לנוכח מהלכי הקואליציה הימית שמגבש הנשיא טראמפ ביחד עם מדינות המערב.

שר החוץ האיראני זרפי (Mohammad Javad Zarif) שביקר גם הוא במוסקווה (2 בספטמבר 2019) הצטרף למבשרים על עריכת התמרונים הימיים המשותפים לשני הצידים במרחב האוקיינוס ההודי, בהדגישו את הרצון להקנות ביטחון באזור מתוך שיתוף פעולה וסינרגיה שבין איראן לרוסיה ואולי מדינות שכנות נוספות באזור.³⁹ גם פוטין (5 בספטמבר 2019)⁴⁰ הצביע על ההיערכות הרוסית לשם קידום מהלכי פעילותה הימית באזור. זאת לצד איראן, או כחלק ממשוואה רב-לאומית נרחבת יותר של מדינות שכנות, או בעלי עניין נוספים, בעיקר המעצמות בהן סין, הודו ואפשר כי גם ארה"ב. ראוי להצביע על כי מעצמות

39 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), Iran and Russia to hold joint military drills in Indian Ocean, 2 בספטמבר 2019, <https://tass.com/defense/1076082>

40 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), Putin says special organization may be created to address problems in Strait of Hormuz, 5 בספטמבר 2019, <https://tass.com/politics/1076711>

אלו מתחרות ביניהן על השליטה בנתיבי הסחר הראשיים באזור, באמצעות אחיזה בנמלים הזרים בעלי הקרבה לנתיבים אלו.⁴¹ הצי הסיני השתלב בפועל בתמרון המדובר, ואפשר שהצי ההודי שעזמו ניהל הצי הרוסי אימון אך כשבוע קודם לכן, היה מודע לכל הפחות לעצם קיומו.

תימן

דרומה של תימן, סמוכה לנקודת המשנק במיצרי באב אל-מנדב בדרך לים האדום, לתעלת סואץ, וכצומת מעבר ימי אוקייני המחברת בין אסיה, אפריקה ואירופה. המקום תפס בידי המורדים החות'ים אשר השכילו להתבסס במוקד חופי זה, ומתוכו לכונן חזית ימית והשפעה בעלת מאפיינים 'א-סימטריים' וסף מדינתיים באזור. כל זאת בכדי להפעיל לחץ והשפעה על הסחר והכלכלה העולמיים. איראן פועלת לניצול מהלכים אלו מתוך תמיכה שהיא מספקת לחות'ים, לרבות אמצעי לחימה. הרוסים מתוך מודעת לכך ניסו לאורך השנה ליישב את הסכסוך המקומי בתימן בין החות'ים לגורמי השלטון במדינה, כנראה שגם תוך כדי הידברות והשפעה באמצעות איראן. עם זאת, מידת הצלחת מהלכי ההשפעה מצד רוסיה עודם עלומים.

יישוב האירוע הימי שהתרחש לפני כשנה בקרים

נושא זה מועלה כהשלמה לארוע שהיה אז בעיצמו ואודותיו דווח בסיכום השנתי הקודם. מדובר בתקרית במיצר קרץ', בו רוסיה באמצעות כוח שיטור ימי רוסי תפסה שלוש ספינות חיל הים האוקראיני. ארוע זה הינו בהמשך לסיפוח (בפועל) של רוסיה את חצי האי קרים ב-2014. מעצר כלי השיט (25 בנובמבר 2018) נעשה תוך כדי שימוש בכוח ובאש, תוך כדי פנייתם להפלגה במיצרי קרץ' (Kerch Strait) צפונה לים אזוב (Sea of Azov). הטענה הרוסית הייתה חדירת האוקראינים למרחב המים הרוסיים. בגין כך נעצרו הספינות וצוותיהן, והוחזקו ברוסיה לאורך השנה. הצוותים הוחזרו לקייב (Kyiv) בעוד הספינות עצמן הושבו לאוקראינה לאחרונה (ב-18 בנובמבר 2019). נראה שהשבת הספינות על צוותיהן בעת הזו היא צעד שנועד לרכך את היחסים בין המדינות, תוך הבעת רצון טוב מצד רוסיה לקראת קיום ועידת "נורמנדי" לפיוס משמעותי בין רוסיה לאוקראינה, לרבות בסוגיית חצי האי קרים. זו התקיימה בפריז ב-8 בדצמבר 2019 בתיווך צרפת וגרמניה.⁴²

41 ג'ונסקי והורוביץ, "מרוץ הנמלים בים הערבי: תחרות בין"ל ואזורית על שליטה בנתיבי הסחר", INSS, 5 באוגוסט 2019.

<https://www.inss.org.il/he/publication/a-port-rush-competition-for-control-of-trade-routes>

42 Russia returns seized Ukrainian naval ships, DW News, 18 נובמבר 2019. https://www.youtube.com/watch?v=NXnyp_LE_AI

רוסיה מרחיבה פעילותה באפריקה

העניין של רוסיה ביבשת אפריקה נסב בעיקר סביב אינטרסים מדיניים וכלכליים ביבשת, בין למיצוי משאבי הטבע, ובין למעורבות בהשקעות ובפיתוח תשתיות במדינות היבשת.⁴³ שר החוץ לברוב ערך (בתחילת 2018) סיור במדינות מרכז היבשת (אנגולה, מוזמביק, זימבבואה ואתיופיה). עניין נוסף מוצא ביטוי בקידום מארג היחסים עם מדינות סמוכות חוף כמו סודאן בים האדום, או בצפון אפריקה במדינות הים התיכון מהן מצרים, אלג'יריה ולוב. ביטוי נוסף לפיתוח קשרי רוסיה עם היבשת כלל כאמור את כינון פורום רוסיה – אפריקה שהתקיים לראשונה באוקטובר 2019 בסוצ'י. אחד המרכיבים שמאפיינים את קידום האינטרסים הרוסיים לרבות ביבשת אפריקה ניכר בשילוב של קבוצות שכירי חרב פרטיות, המהוות כלי יעיל בשירות הקרמלין.⁴⁴ מושב בפורום התקיים בראשות פוטין, ויוחד ליצוא רוסי של כורי אנרגייה גרעינית אזרחית מתוצרת תאגיד 'רוסאטום' (Rosatom) למדינות אפריקה. דווח כי האורחים גילו עניין, וחלקם אף חתמו כבר על מזכרים לשם קידומו במדינותיהם.⁴⁵ ההקשר הימי שנוגע למהלך אפשרי כזה עולה לנוכח הפיכתו של הכור הצף הראשון ברוסיה בדצמבר 2019 לכור פעיל (ראה בפסקה אודות האסטרטגיה הצפונית). הצלחת מהלך שילוב הכור בים הצפוני עשויה בהמשך להוות זרז אשר יקרין על שיווק כורים צפים שכאלה, בין לאפריקה ובין למחוזות נוספים. בהקשר זה הוזכרה זה מכבר סודאן. התחום הימי זכה זה מכבר לקידום ביטחוני ודיפלומטי בין רוסיה למדינות באפריקה, וזאת לאור ביקורים ואף אימונים של כלי שיט מהצי הרוסי שהתקיימו בהם לאורך השנה.

מדינות לחופי צפון אפריקה

לוב

המעורבות הרוסית לשם הרחבת השפעתה הצבאית והכלכלית בצפון יבשת אפריקה לחופי הים התיכון ניכרת באופן בולט בלוב. רוסיה מסייעת בעיקר למיליציות 'צבא לוב הלאומי' (LNA) בפיקוד הגנרל הפתח. סיוע צבאי רוסי זה משלב גם מתכונת של הפעלת

43 Arms and sovereignty are priorities for Russia's return to Africa, Middle east monitor באוקטובר 2019. <https://www.middleeastmonitor.com/20191031-arms-and-sovereignty-are-priorities-for-russias-return-to-africa>

44 The involvement of Russian private military companies in Africa is rapidly growing, and with it, their political and economic influence, Sergey Sukhankin, ECFR 12 בנובמבר 2018. https://www.ecfr.eu/article/commentary_russias_hired_guns_in_africa

45 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), סוכנות הדיפלומטים נפגשו עם ראשי ממשלות אפריקה, 23 באוקטובר 2019, upon cooperation in nuclear power <https://tass.com/world/1084807>

שכירי חרב כמו מ'קבוצת ווגנר' הפרטית,⁴⁶ השתלבות שכזו מוכרת גם בחזית מערכות רוסיות אחרות כדוגמת אוקראינה וסוריה. יצוין כי הפתר הלובי ביקר לפני שנה (נובמבר 2018) ברוסיה שם פגש את שר ההגנה הרוסי שויגו ואת יבגני פריגוזין (Prigozhin) העומד בראש קבוצת 'ווגנר'. הפתר שביטא באחרונה איום לפגיעה בכלי שיט טורקיים התבסס עד כה בערי מזרח המדינה ונמליהן, ברם לאור כיתור טריפולי (מאז אפריל 2019) עשוי לרכז בידיו שיירי יכולות ימיות מהצי הלובי (לשעבר), וכמו כן עשוי באופן פוטנציאלי לתגבר צרכיו גם בחסות של "ידיים פרטיות" רוסיות כלעיל, אף כי טרם נצטברה עדות למעורבות שכזו בתווך הימי. עם זאת ניתן באופן כללי להצביע על כי יישומה של שיטת מעורבות שכזו, גם אם הנו פוטנציאלי בלבד, נתמך על פי הגדרות ה'עימות המוגבל'. מונח זה בעידן הגלובלי הנוכחי – כורך הפעלת 'כוחות קטנים' וגם 'תחומי מידע ותקשורת' שאינם בהכרח צבאיים, ומטרתם העיקרית לייצר חוסר יציבות אצל היריב. נדבכים שכאלה נכללים למעשה בדוקטרינה 2020 של רמטכ"ל צבא רוסיה גרסימוב (Valery Gerasimov), הרואה בהם אמצעים אפקטיביים להגנת האינטרסים הרוסיים.

מוקד הלחימה הלובי עשוי אפוא לזכות למשמעות רבה גם בתווך הימי, זאת לא רק בתור מרחב עניין ופעולה ביטחוני ומדיני, או כעורק תובלה ואספקה. מבחינה כלכלית נמלי מזרח המדינה, טוברוק שבגבול מצרים ובנג'אזי הסמוך למפרץ סידרה (Gulf of Sidra), ויתר החוף הלובי בואכה טריפולי במערב – הינם גם פוטנציאל לאוצרות טבע, בדגש להפקת משאבי נפט ותובלתם. גם לחופים הארוכים של המדינה, בחלקם פרוצים, ולנוכח קרבתם היחסית לאירופה (ביחס לסוריה), דורשים התמודדות מיוחדת עם הקשרי הפליטים וההגירה מיבשת אפריקה. בהקשר זה ראוי להצביע על ממד נוסף שעלה על ידי פוטין כאמור. מדובר באיום מפני בריחת או מעבר של טרוריסטים מסוריה, או חברי דאע"ש אחרים לשטח לוב בין כיעד סופי, או זמני בטרם ימשיכו משם הלאה, זאת תוך חשש מכך שטורקיה תסייע בידם. פוטין עצמו הזכיר את לוב כיעד לטרוריסטים, מה שמצריך פעילות לסיכול התופעה.

לסיכום, כדוגמת סוריה, להשלכות הנובעות מהמעורבות הרוסית בלוב תהיה השפעה על עתידה הפנימי של לוב, ובעקבות מיקומה האזורי ישפיע הדבר גם על עניין ההגירה מאפריקה, השליטה על מקורות אנרגייה פוסילית ותובלתם, במיוחד על אירופה. מעורבות טורקית בלוב ובמיוחד בתחום הימי, לנוכח קביעת הגבולות הימיים ביניהן לאחרונה, צפויה לחדד באופן מיוחד את מארג היחסים המתוח ממילא בין לוב למצרים ולשחקנים אחרים בזירה הים תיכונית. אלה הופכים את הזירה למורכבת עוד יותר. רוסיה תזכה כנראה ליהנות

46 Russian Snipers, Missiles and Warplanes Try to Tilt Libyan War, David D. Kirkpatrick, New York Times, 5 נובמבר 2019.

<https://www.nytimes.com/2019/11/05/world/middleeast/russia-libya-mercenaries.html>

גם במקרה זה מהיותה בעלת מעמד של מתווך פוטנציאלי בין הצדדים. מעמד דומה בו הינה מיוצבת גם בזירות נוספות כדוגמת סוריה והמפרץ הפרסי.

אלג'יריה

המעורבות הגוברת של רוסיה במגרב ניכרה בראש ובראשונה באלג'יריה, הנמנית כאחת משבע מדינות אפריקאיות שמובילות בסחר עם רוסיה.⁴⁷ פוטין נפגש עם מנהיג המדינה בעת שהאחרון השתתף בוועידת רוסיה – אפריקה בסוצ'י (24 באוקטובר 2019). בין היתר נדונו הסכמי רכש לרבות מחיקת חובות מאז התקופה הסובייטית. לפגישתם זו קדמה פגישה באפריל בדרג שרי החוץ.⁴⁸ ספינות הצי הרוסי פקדו השנה את נמלי אלג'יריה בין לביקור ובין לצורכי אימון משותף עם חיל הים המקומי. רוסיה היא ספקית נשק מובילה באלג'יר לרבות בתחום הימי. ראוי להזכיר, כי אלג'יריה היוותה מוקד לשיתוף פעולה ימי עם רוסיה עוד מהתקופה הסובייטית. גם כיום דריסת הרגל ההולכת וגוברת של רוסיה באפריקה ובים התיכון לנוכח העזיבה האמריקנית והפוטנציאל הכלכלי שמבשר פיתוח, מותירה בתוקף את האינטרס הרוסי להעמיק את שיתוף הפעולה עימה.

בתאריכים 26-29 באוגוסט 2019 ביקרה סירת הטילים 'מרשל יוסטינוב' מדגם סלאבה מהצי הצפוני באלג'יר. נמל זה היה הנמל הזר הראשון בים התיכון בו ביקרה הסירת, כחלק ממסעה הארוך שכלל גם פקידה ואימון בדרום אפריקה. כמו כן ב-28 בנובמבר 2019 קיימה פריגטת הטילים 'אדמירל מקארוב' מהשייטת החמישית בים השחור תמרון ימי עם חיל הים האלג'יראי.⁴⁹ ספינה זו סיימה סיור בן 90 יום בים התיכון, ואותרה (23 בדצמבר 2019) במיצרים הטורקיים בהפלגתה בחזרה לים השחור.

מצרים

גם מצרים נמנית על שבע המדינות האפריקאיות שמובילות בסחר עם רוסיה.⁵⁰ הנשיא א-סיסי (Abdel Fattah el-Sisi) פועל לגיוון מקורות אספקת הנשק של צבאו מהמעצמות השונות, ורוסיה משמעותית בהקשר זה. נשיא מצרים השתתף בפורום רוסיה-אפריקה ובשוליו התקיים גם פורום כלכלי רוסי-מצרי פרטני (24 באוקטובר 2019). שר ההגנה

47 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), 4 בדצמבר 2019, <https://tass.com/pressreview/1095393>, Press review: Moscow, Kiev renew oil transit and Africa's opportunities bring back Russia,

48 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), 24 באוקטובר 2019, <https://tass.com/defense/1085166>, Putin, acting Algerian president discuss military and technical cooperation,

49 סוכנות הידיעות הרוסית טאס"ס (TASS), 28 בנובמבר 2019, <https://tass.com/defense/1075604>, Russian missile cruiser wraps up call at Algerian port in long-distance deployment,

50 ראה הערת שוליים 47.

הרוסי הגיע לקהיר לדיונים כשבועיים לאחר מכן. כן נודע באחרונה על כוונתו של הנשיא א-סיסי למנות את בנו לכהונת הנספח הצבאי המצרי במוסקווה.

בתחומים הימיים הוזכרה מכירת סוללות חופיות של טילי K300-P 'בסטיון' (Bastion-P) לשיגור טילי 'יאחונט' (Yakhont). עניין מצרי עלה גם לגבי הצטיידות מרוסיה במטוסי 'סוחוי-35', והדבר גרר מחאה אמריקנית.⁵¹ בתחומי הרכש האזרחי הציעה רוסיה למצרים לשדרג את המספנות בסואץ או לבנות חדשות תחת הקיימות.⁵² כמו כן סיכמה (מאי 2018) על הקמת אזור תעשייה במזרח פורט סעיד הסמוך לציר התעלה שזכה בקדימה לגבי פיתוחו העתידי ביחס לפרויקטים כלכליים אחרים. בנוסף לכך סוכם על הקמת ארבעה כורים לאנרגייה שיוקמו בא-דבעה (El Dabaa) בחוף המערבי, מערבית לאלכסנדריה, וזאת בסמוך למתקן התפלת מים במקום.

יצוינו ביקורי הצי הרוסי באזורנו, מהם יודגשו הסיירת יוסטינוב שפקדה את מצרים בעת סיורה בים התיכון.⁵³ גם ספינות מהשייטת החמישית של הים השחור ערכו במהלך השנה ביקורים ואף אימונים במצרים כל זאת לצד מעבר שוטף בתעלת סואץ לאורך השנה, אשר כללו גם כלי שיט שונים של הצי.⁵⁴

סודאן

רוסיה וסודאן חתמו הסכם המאפשר פקידה ושימוש בנמלים בסודאן עבור הצי הרוסי. תוקף ההסכם, שחתימתו נקבעה ל-9 במאי 2019, נשאר בתוקף גם לאחר החלפת ממשל הנשיא הקודם עומר אל בשיר (Omar al-Bashir) במסגרת הפיכה ב-11 באפריל 2019. ההסכם צפוי להיות בעל תוקף של שבע שנים, ברם יותנה בהזמנת הרוסים מצד הסודאנים. בין היתר, בתחום הימי יקיף ההסכם פעילות ימית משותפת של חילוץ והצלה.⁵⁵ המשמעות תהיה יצירת בסיס נוכחות רוסית בבסיס ימי קבוע בים האדום. ראוי לציין כי כבר היום ההצטיידות של סודאן מבוססת על תוצרת ברה"מ (לשעבר) ורוסיה כיום, וזאת בהיקף של כ-60 אחוזים. עניין אספקת כור אנרגייה גרעינית (אולי צפ?) כשלב ביניים ראשון מרוסיה לסודאן עלה גם הוא.

סיכום

נראה כי בשנה האחרונה חיזקה רוסיה משמעותית את אחיזתה במרחבים הימיים. חיזוק ממשקי הקשר שלה לסין הלכו, העמיקו והתהדקו, ואפשר שיובילו אף לכינון ברית בין שתי

51 טאס"ס <https://tass.com/politics/1091581> מה-21 בנובמבר 2019.

52 טאס"ס, <https://tass.com/economy/1088181> מה-12 בנובמבר 2019.

53 ראה הערת שוליים 4.

54 טאס"ס <https://tass.com/defense/1093201> מה-27 בנובמבר 2019.

55 טאס"ס, <https://tass.com/defense/1059881> מה-24 במאי 2019.

מעצמות אלה. נראה כי מבין הגורמים שמניעים לכך ניצב הפער המתרחב מול ארה"ב. ביטויו של פער זה באזור המזרח תיכוני ניכר הן בעזיבתה של ארה"ב, והן בתהליכי האחיזה החופית בבסיסים קדמיים מצד רוסיה שהולכת ומתרחבת. זו מקיפה בחלקה כבר נוכחות של קבע כמו בנמל טרטוס, אך הזרוע עוד נטויה לעבר מאחזים נוספים כדוגמת לוב, סודאן, ואולי גם במפרץ הפרסי. ביטוי אחר מקבל משמעות זמנית יותר, שניכרת בהפלגות להפגנת הדיפלומטיה בים, במסגרת פקידות, נוכחות, ביקורים ותמרונים במרחבים ובנמלים השונים.

מבחינה אזורית, המשבר הימי בקרים שצף בשלהי 2018 והמחלוקות מול אוקראינה דעכו במידה רבה לקראת שלהי השנה הנוכחית לאור המהלכים לגיבוש ועידת 'נורמנדי' ליישוב המחלוקת בין הצדדים בתיווך צרפת וגרמניה. כך רוסיה תוכל להפנות תיעודו של משאביה לטובת המשך ההתבססות במוקדי עניין אחרים שלה, בדגש לחוף הסורי. מוקד בו הועמקה השנה האחיזה בנמל טרטוס, בשדה התעופה חמימים, כחלק מנושאים שהיו לא רק בענייני צי, אוויר, צבא וביטחון, כי אם גם תשתיות אזרחיות בנוגע להשקעה בפיתוח נמלים, רציפים, מסילות ברזל מקשרים ימיים וכיוצא באלה.

פוטין עצמו הצביע על היתרונות שיש לרוסיה לנוכח שליטתה המתאפשרת בים התיכון – המבוססת על סוריה. עובדה זו מאפשרת לה לטפח מוקדי מעורבות נוספים כמו בלוב. זאת לשם בקרה כגון על תנועה של פעילים אסלאמיסטיים מסוריה ללוב, חרף סיוע שהם מקבלים בכך מטורקיה.

השפעתה של רוסיה בצפון אפריקה לאור התהדקות אחיזתה במדינות החולקות את רצועת החוף הים תיכונית שם, הינה בעלת משקל. זאת לנוכח הקרבה לאירופה והצורך לשלוט על הפעילות ועל תנועה בים התיכון של מהגרים וכן טרוריסטים לאירופה. משמעויות נוספות נגזרות מתוך תחומי ההפקה והתובלה של משאבי אנרגייה ומוצריהם. מדינות חוף אפריקאיות נוספות אשר בלטו בהידוק יחסיהן עם רוסיה הן סודאן ודרום אפריקה, אף שרוסיה חיזקה השנה את כלל אחיזתה ביבשת האפריקאית, בעומקה ולא רק לאורך חופיה. יש לקחת בחשבון כי מהלכים אלו מתואמים לפחות בחלקם גם עם סין.

השותפות של רוסיה עם סין והמפרץ הפרסי, אולי כחלק מקואליציית נגד לזו ששאף הנשיא טראמפ לכונן (מאז יוני 2019) לנוכח המשבר מול איראן, ניכרה במיוחד במהלכו של התמרון המשותף לה, לסין ולאיראן. יש להניח כי קיום התמרון יביא לנוספים בעקבותיו. מהלך זה עשוי להוות גם זרז לכינון של קואליציה שלה עשויות להצטרף גם שותפות נוספות כמו הודו. מהלכים אלו עשויים להכתיב עקרונות פעולה חדשים באזור, אשר ישקפו את האינטרסים של אותן חברות.

המהלך שתואר בסעיף הקודם עשוי לתרום לביסוס האיחידה של רוסיה גם באזור המפרץ, בדגש לקבלת חסות בחוף האיראני, מתוקף הזמנת האיראנים את הרוסים לכך. מהלך קודם בו זכו הרוסים להזמנת הנשיא הסורי אסד היה ב-2015, וזיכה אותם באחיזת קבע בחוף הסורי. יודגש כי איראן רואה במהלך שחל בסוריה ביטוי שנבע מיזמה שלה, ואפשר שיהווה מעין מודל להזמנת הרוסים לחיזוק אזור המפרץ הפרסי, עבור איראן ועבור עצמם. מודל ההיאחזות מצד רוסיה גם בחוף צפון אפריקה ניכר זה מכבר בלוב, במסגרת הסיוע שהיא מגישה לכוחות שבפיקוד הגנרל הפתח. תמיכת הרוסים בו הובילה כוחותיו לשלוט על מרבית החוף הלוּבִי, וכוחות הצי הלוּבִי לשעבר, מהמזרח בגבול מצרים ועד לכיתור הבירה טריפולי שבמערב המדינה.

מאחזים חופיים קדמיים שמאפייניהם עולים גם בספרות, כוללים זירות נוספות, בהן תימן, סודאן ומדינות נוספות בין באפריקה ובין במפרץ הפרסי.

העמקת הממשקים עם סין, יקיפו כנראה גם ממדי שותפות בתשתיות כמו למשל באזור הארקטי, בשימוש בנתיב הצפוני, ואולי אף באפריקה.

לצד ההתפתחות במהלכי הפריסה הגאוגרפית של הצי הרוסי, יש לציין גם את התיעדוף שבו זכה הצי מידי הנשיא פוטין בהקשרי הרכש וההצטיידות. אלה מעמידים את אמצעי הלחימה ויתר האמצעים שיוקצו לצי, בחזית התעשייה והייצור הצבאי וגם האזרחי.

לאור כל אלה ניתן לסכם את מהלכיה של רוסיה בתווך הימי, ולראותה כמעצמה ימית עולה. זאת גם אם מיקומה השנה ירד מקום לטובת סין.

ניתן להצביע על מיקומה העולה של רוסיה בתור מעצמה ימית אשר ממלאה תפקיד הולך ומתרחב כשחקן בזירת הדיפלומטיה הגלובלית, וכבעלת השפעה ומופע בזירות השונות, במיוחד באלה שהסדר בהן אינו יציב. השותפות המתעצמת בהקשר זה עם סין מוסיפה לחזק את רוסיה, אך גם את יישום התהליכים שכרוכים במיצוב הרוסי הימי – רבתי.

חיזוק הצי עבור פוטין מהווה לא רק כלי מדיני אלא גם כלי לפיתוח הכלכלה כמו באזור הצפוני, הטכנולוגיה והתעשייה הצבאית אך גם הספנותית – אזרחית. לכל אלה השלכות גם על מעמדו הפנימי של פוטין בתוך רוסיה ועל יציבות שלטונו.

המלצות

לנוכח התחזקותה הבולטת של רוסיה בתווך הימי, מומלץ לישראל להמשיך לדבוק ואף להעמיק את התיאום עם רוסיה, תוך כדי ניצול עובדת היות הרוסים בני שיח בעלי יכולת

מוכחת לכונן עם הצדדים האחרים (גלובליים ואזוריים באופן גורף כמעט) מהלכי תיווך, תיאום וכיוצא באלה.

ברמה האזורית - לאור מעמדה הכולל של רוסיה, יש לציין נושאים שבהם מעורבותה תהפוך לחיונית ממש. בין היתר: מול טורקיה, הן בסוריה, והן ביישוב מהלכיה האגרסיביים ביחס לקביעת הגבולות עם לוב, וההשלכות מכך על יתר המדינות באזור, בהן ישראל. רוסיה בעלת השפעה על איראן וזרועותיה בלבנון ובעזה.

רוסיה משפיעה על הפקה ותובלת אנרגייה באזור, בעוד התווך הימי זוכה בהקשר זה ובכלל לדגש ברוסיה, גם מצד הנשיא. על הנושא להיות מוכר לצד הישראלי, בשאיפה לסנכרנו מתוך הלימה לקדימויות הצד השני.

שימוש בתווך הימי יכול לאפשר פיתוח משותף של נושאי שיח ותאום עם ישראל. עיצובם של מכלולים בתחומים הימיים הרלוונטיים, כמו פיתוח תשתיות בים, השלכות כתוצאה משינויי אקלים הן ימיות והן חופיות, נושאי אנרגייה, תובלה, מידה ואופן שילובם של גורמי כוח גלובליים ואזוריים שונים וכיוצא בכך.

פיתוח נושאי שיח ימי עם רוסיה נכון שייעשה בעת ובעונה אחת במספר מישורים, לרבות ברובד המחקרי – אקדמי, מתוך מיפוי של הזדמנויות פוטנציאליות לקידום ולפיתוח של פרויקטים ונושאים מגוונים בתחום.

דגש בשיח המשותף ראוי שיתמקד בשינויי האקלים. בהינתן שתופעות ההתחממות הגלובלית יימשכו, ראוי כי ילובנו ההשלכות השונות הנגזרות מכך על אזורנו. הנושא שהינו בעל חשיבות ועניין מתייחס הן לפתרון בזמן הביניים (שעד להמסה המלאה של הקרח). במקרה זה ניתן להתייחס להתמודדות עם ההשלכות של פיתוח נתיב השיט הצפוני על אזורנו. מבין הנושאים לדיון ניתן יהיה להתייחס למידת ההשקעה, התיעדוף וההשלכות האזוריות מפיתוח זה ביחס לשימוש בתעלת סואץ המצרית הקיימת.

היבטים הקשורים לנושא האקלים והנם רלוונטיים לטווח הזמן הארוך יותר - לנוכח ההמסה הניכרת של הקרחונים, יכללו בין היתר את עניין עליית מפלס פני הים, עליית הטמפרטורות במים ובאוויר, עצירת גשם, זיהום ים וכדומה. כל אלה בעלי שיח משותף גם עם רוסיה, השוכנת באזור לא רק בחופיה שבים השחור, כי אם כיום גם בטרטוס שבחוף הסורי, ומתעתדת לזכות בנקודות אחיזה נוספות כמו בלוב, במצרים ובזירות נוספות.

ההובלה הרוסית את האחיזה בחוף הסורי ובנמל טרטוס, עשויה להדגיש מוקד עניין משותף נוסף, הנוגע לפיתוח המים הכלכליים והשימוש בהם ובמשאביהם.. זאת גם מבחינה אזורית וגם מבחינת התיעדוף ביחס לגורמי הכח המגוונים שבסוריה.